

บทคัดย่อ

การศึกษา “การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบผสมผสานในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา” เป็นงานวิจัยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาองค์การการขับเคลื่อน ตลอดจนกำหนดดัชนีตัวบ่งชี้ ตามองค์ประกอบสำคัญของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบผสมผสาน และรวมถึงการศึกษาแนวทางการพัฒนาสมรรถนะองค์กรด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ โดยใช้แนวทางการศึกษาวิจัย ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพที่ประกอบด้วยการใช้แบบสอบถามต่อกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ศึกษา และการสัมภาษณ์เจาะลึกในระดับผู้บริหารของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการจัดเวทีสนทนาใน 10 ชุมชน ตลอดจนใช้กรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จในการจัดการน้ำ รวมทั้งการจัดสัมมนาเพื่อทดสอบตัวแบบที่ได้จากการจัดเก็บข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

ผลการศึกษาพบว่า ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัดได้แก่ จังหวัดพัทลุง จังหวัดสงขลา และจังหวัดนครศรีธรรมราช ประกอบด้วย 157 ตำบล ใน 25 อำเภอ มีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 8,559 ตารางกิโลเมตร (พื้นดิน 7,517 ตารางกิโลเมตร พื้นน้ำประมาณ 1,042 ตารางกิโลเมตร) แหล่งต้นน้ำทะเลสาบสงขลามาจากเทือกเขาบรรทัดทางด้านตะวันตก และบางส่วนของเทือกเขาสันกาลาศิรี ทางตอนใต้ ต้นน้ำที่เกิดจากเทือกเขาเหล่านี้ไหลลงมาเป็น 3 ลุ่มน้ำสาขา ซึ่งประกอบด้วย 12 ลุ่มน้ำย่อยที่พบว่าเป็นลำน้ำสายสั้นๆที่มีความยาวอยู่ระหว่าง 36- 68 กิโลเมตร ผ่านพื้นที่อำเภอต่างๆลงสู่ทะเลสาบสงขลา พื้นที่โดยรอบของทะเลสาบเกิดจากการทับถมของตะกอนจากลำน้ำต่างๆที่ไหลลงสู่ทะเลสาบ โดยทางตอนล่างสุดมีทางออกเชื่อมต่อได้กับอ่าวไทยจึงได้รับอิทธิพลจากการขึ้นลงของน้ำทะเลอ่าวไทยทำให้ระบบนิเวศของลุ่มน้ำมีลักษณะเป็น 3 น้ำคือ น้ำจืด น้ำกร่อยและน้ำเค็ม ทะเลสาบสงขลาจึงเป็นแหล่งของความหลากหลายทางชีวภาพ มีพันธุ์สัตว์น้ำมากมายหลายชนิดจึงเป็นแหล่งทำมาหากินที่สำคัญของชุมชน โดยรอบทะเลสาบทำให้วิถีชีวิตของประชากร 1.5 ล้านคนที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน แต่เมื่อมีการเจริญเติบโต จากการพัฒนาเศรษฐกิจ การเพิ่มขึ้นของประชากรและการกระจายตัวของประชากรในพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำของลุ่มน้ำและโดยรอบของทะเลสาบ ตลอดจนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ทั้งด้านอุปโภค-บริโภค และการเกษตรกรรม รวมถึงการขยายตัวของเขตเมือง โรงงานอุตสาหกรรม และการคมนาคมขนส่งที่ส่งผลต่อทรัพยากรน้ำในทะเลสาบทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ปัจจัยดังกล่าวส่งผลให้ทะเลสาบสงขลาประสบปัญหาสำคัญได้แก่ ประการแรกปัญหาการขาดแคลนน้ำ ซึ่งพบว่ายังมีหมู่บ้านที่ต้องการความช่วยเหลือด้านน้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภคอีกจำนวน 737 หมู่บ้าน ปัญหาที่สอง ด้านอุทกภัยที่เกี่ยวข้องกับการระบายน้ำ มาจากปริมาณน้ำฝน สภาพการดินเงินที่เกิดจากการตกตะกอนตามลำน้ำและบริเวณทะเลสาบโดยรอบ การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ประการที่สาม ปัญหาด้านคุณภาพน้ำพบว่ามีน้ำเสียบริเวณที่มีชุมชนหนาแน่น บริเวณแหล่งอุตสาหกรรม และจากภาคการผลิตการเกษตรที่รวมถึงการเพาะเลี้ยงกุ้งและสุกรและ

ปัญหาที่สี่ เป็นปัญหาการตกตะกอนเนื่องจากลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ลุ่มน้ำที่มีพื้นที่ลุ่มน้ำในลักษณะสั้นๆ และการเกิดภัยน้ำหลากดินโคลนถล่มในพื้นที่ต้นน้ำแล้วตกตะกอนไปตามลำน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่มีสิ่งปลูกสร้างกีดขวางทางระบายน้ำที่เป็นส่วนสำคัญที่มีผลต่ออัตราการไหลของน้ำทำให้เกิดการตกตะกอนที่สะสมในลำน้ำในอัตราที่สูงขึ้นทุกปี

สภาพปัญหาโดยรวมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นการดำเนินงานตามภารกิจของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่มองปัญหาและแก้ปัญหาที่มีเป้าหมายแบบแยกส่วนตามภารกิจของหน่วยงานส่งผลให้การแก้ปัญหายังไม่ตอบ โจทย์ของการใช้ทรัพยากรน้ำในภาคต่างๆตั้งแต่ การอุปโภคบริโภค การเกษตร การอุตสาหกรรมและการรักษาระบบนิเวศ ประกอบกับการมองปัญหาที่แตกต่างกันของหน่วยงานภาครัฐที่มองไปที่ลักษณะทางกายภาพเพื่อการพัฒนาและฟื้นฟูลุ่มน้ำ จึงมุ่งเน้นไปที่การขุดลอก การก่อสร้างอาคารควบคุมปริมาณน้ำ รวมถึงการตรวจวัด วิเคราะห์ทางด้านอุทกวิทยา แต่มุมมองของภาคประชาชนจะมองปัญหาที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปจากผลพวงของการเจริญเติบโตและการมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ จึงทำให้เกิดองค์การภาคประชาชนที่รวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ เข้ามาเติมเต็มในส่วนที่ยังเป็นช่องว่างของการพัฒนา แต่การขับเคลื่อนอย่างไม่เป็นทางการนี้ยังไม่มีรูปแบบความสำเร็จที่จะนำไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และขยายผลไปสู่พื้นที่อื่นที่มีสภาพปัญหาที่มีบริบทใกล้เคียงกัน จากผลการจัดสัมมนาเชิงทดสอบระหว่างภาคราชการและภาคประชาชนที่เกี่ยวข้องในลุ่มน้ำ ได้ข้อสรุปเป็นรูปแบบโครงสร้างองค์กรการขับเคลื่อนภาคประชาชนที่ได้มาจากการเลือกตั้งจากระดับตำบล ถึงระดับลุ่มน้ำย่อยและลุ่มน้ำสาขาและสุดท้ายสู่ระดับลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

สำหรับการกำหนดดัชนีตัวบ่งชี้ตามองค์ประกอบสำคัญของการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบผสมผสาน พบว่า องค์ประกอบแรก คือ การสร้างสถานะแวดล้อมที่อำนวยความสะดวกการบริหารจัดการ ได้กำหนดตัวบ่งชี้ทางกายภาพได้แก่ ตัวบ่งชี้ด้านปริมาณน้ำ คุณภาพน้ำและปริมาณตะกอน และตัวบ่งชี้ด้านชีวภาพ ได้แก่ การมีจำนวนพันธุ์สัตว์และพันธุ์พืชทั้งบนบกและในน้ำ รวมถึงการคงอยู่ของสัตว์และพืชที่เป็นสายพันธุ์ดั้งเดิมของท้องถิ่น โดยที่ตัวบ่งชี้ดังกล่าวจะนำไปสู่การกำหนดนโยบายหรือการออกกฎระเบียบร่วม และการจัดสรรงบประมาณ โดยรวมของลุ่มน้ำ องค์ประกอบที่สองด้านสถาบันองค์กรได้บทสรุปของตัวบ่งชี้เป็น 6 ดัชนีได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการสนับสนุนและให้ความร่วมมือจากท้องถิ่น 2) การบริหารจัดการตามการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในพื้นที่ (Demand Side Management) 3) การประสานความร่วมมือ การแลกเปลี่ยนข้อมูลและการทำงานเป็นทีม 4) การให้สตรีมีบทบาทในการขับเคลื่อน 5) การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ และ 6) การติดตามประเมินผล องค์ประกอบที่สามด้านเครื่องมือทางการบริหารได้ค้นพบเครื่องมือที่สำคัญที่จะใช้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนได้แก่ การบริหารจัดการเครือข่ายและการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

ผลการศึกษาแนวทางพัฒนาสมรรถนะขององค์กรด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำได้ ค้นหาแนวทางการพัฒนาไว้ 2 ส่วนคือ ส่วนแรกเป็นองค์กรภาครัฐ แนวทางการพัฒนาได้แก่ การปรับเปลี่ยนกระบวนการตัดสินใจในการทำงานที่จะทำให้เกิดการบริหารจัดการแบบองค์รวม (Holistic) การปรับบทบาทจากผู้ควบคุม กำกับมาเป็นผู้สนับสนุนภาคประชาชน การปรับระบบจูงใจให้ยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา การพัฒนาเครือข่ายเพื่อการประสานความร่วมมือและการทำงานเป็นทีม การสร้างอาสาสมัครทรัพยากรน้ำเพื่อเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน และ การพัฒนาฐานข้อมูลร่วมด้านทรัพยากรน้ำที่จะนำไปใช้ในการสื่อสารและประชาสัมพันธ์ให้เกิดความเข้าใจและสื่อความหมายที่ตรงกัน ส่วนที่สองเป็นแนวทางการพัฒนาสมรรถนะภาคประชาชน ได้ผลสรุปว่า ควรเพิ่มขีดสมรรถนะด้านความรู้ความเข้าใจ โดยเฉพาะด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับ ทรัพยากรน้ำ ควรให้ความรู้ในการจัดการอุทกวิทยาในระดับชุมชนเพื่อใช้ในการประเมินสถานการณ์และการเฝ้าระวังในระดับชุมชน การพัฒนาภาวะผู้นำให้มีบทบาทในการจัดการ ทรัพยากรน้ำในพื้นที่ การสร้างค่านิยมเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการสื่อสารตลอดจนการ ประชาสัมพันธ์ในระดับชุมชนอย่างทั่วถึง

คำสำคัญ: การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบผสมผสาน กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ดัชนีบ่งชี้ สมรรถนะ